

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

компьютерных информационных технологий. – М: АО “Московские учебники и Картометография”, 1997.

4. Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя. Изд.7-е, перераб. и доп.– М: ИНФРА–М, 1997.

Надія Дудник, викладач

Дрогобицького державного педагогічного університету

ім. І. Франка

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

У статті обґрунтувати визначення терміну “українознавство”. Досліджується п’ять станів розвитку українознавства в історіософських дослідженнях, а також джерела українознавства.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін “українознавство” двословний, він вказує на сферу досліджень як певний набір українознавчих наук та виховну роль у формуванні особистості громадянина України. Українознавство ставить собі за мету не тільки пізнати Батьківщину, але поступово відкривати її для дитини – не “частинами” чи “аспектами”, а цілісно – відповідно до того, як розширюються для пізнання очі дитячої душі.

Українознавство – це чинник постійного і поступового входження дитини у світ національних цінностей, що лежить в основі любові до Батьківщини. Трактуючи функцію українознавства в контексті сучасної теорії українського виховання, визначають такі особливості: по-перше, постійна присутність національно-філософського світогляду, тобто ідеї українськості, по-друге, виступає як інтегрований самостійний науково-методологічний предмет, що інтерпретує ідею українськості в різних ділянках суспільного життя і різних навчальних предметах, по-третє, подання предмету на діяльній основі для формування в учнів власного світогляду [3].

У підручнику для студентів “Українознавство”, К., 1996 р., П. Кононенко вирізняє п’ять станів розвитку українознавства в історіософських дослідженнях:

- Перший стан – доба Київської Русі (“Повість временних літ”, “Літопис Руський”, “Галицько-Волинський літопис”).

- Другий стан – це доба Гетьманщини, коли з’являються “козацькі” літописи (Самовидця, Грабянки, Величка) та особливо важливий, бо охоплює події від Київської Русі до XVII ст., Гусятинський літопис. Тоді ж виходять праці: І. Гізеля “Синопис” (1674), що витримав 30 видань і був на правах підручника з історії України; П. Симоновського “Краткое описание о казацком народе” (1765), В. Рубана “Краткая летопись

Малой России” (1776), О. Шафонського “Топографическое описание Черниговского наместничества” (1786).

- Третій стан – XIX ст. Він розпочався “Історією Русів” і відзначається багатоаспектністю дослідження: генезису буття; свідомості українського етносу в сферах історії, етнології, фольклористики, суспільно-економічної, державно-правової, національної, культурологічної, конфесійної, філософської, мовознавчої сфер. Це час, коли українознавча наука від праць Д. Бантиш – Каменського, П. Куліша, М. Костомарова, І. Срезневського, М. Максимовича, В. Антоновича, А. Метлинського, П. Житецького, М. Драгоманова, І. Котляревського приходять до синтезуючого багатотомного видання М. Грушевського “Історія України-Русі” та публікації НТШ, як праобраз майбутньої академії.

- Четвертий стан – це межа XIX–XX ст. Він характерний утвердженням ідеалу національно-духовного та політико-державного відродження, а тим самим і розквіту українства як науки та освітньо-виховної справи. Важливу роль на цьому етапі відіграють праці І.Франка, Б.Грінченка, Лесі Українки, С.Сумцова, М.Василенка, В.Науменка, енциклопедичні видання за редакцією Ф.Вовка, М.Грушевського, Ф.Корша, А.Кримського, М.Туган-Барановського, С.Рудницького, С.Русової, С.Томашівського та ін. “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (Петербург, 1916), а також праці С.Рудницького, О.Барвінського, Г.Лянца.

Впровадження українознавства в систему освіти на урядовому рівні розпочинається “Матеріалами по вопросам о преподавании предметов украиноведения в учебных заведениях. Издание Киевского учебного округа” (з передмовою Генерального Секретаря справ освітніх І.Стешенка та завідувача відділом середньої школи О.Дорошкевича) 1918 р. З цього

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

ж року починають виходити українознавчі видання всіх відділів Української Академії наук. У 1920 р. виходить посібник С. Сфремова “Українознавство”. Після приходу радянської влади українство продовжує розвиватися в Галичині та за межами України. Так, з ініціативи І. Раковського та зусиллями членів НГШ 1930 р. видається перша книга “Української Загальної Енциклопедії – Книги Знань”, а до 1935 р. виходять ще дві. У 1942 р. Український Науковий Інститут (Берлін) випустив однотомну українознавчу енциклопедію “Handbuch der Ukraine” (за редакцією І. Мірчука). 1949 р. Знаменує початок видання “Енциклопедії Українознавства” за редакцією професора В. Кубійовича.

У 1957 – 67 рр. була створена і видана в Аргентині Українська Мала Енциклопедія професором Євгеном Онацьким. А у 50 – 60 рр. видається УРЕ, “ідейною основою якої є всеперемагаюче вчення Маркса, Енгельса, Леніна, збагачене і розвинуте в рішеннях з’їздів комуністичної партії...” [16].

- П’ятий стан пов’язаний з розбудовою укр. суверенної держави в 90-х роках ХХ ст. і характерний впровадженням українознавства і в наукову систему, і в систему освіти, культури, державного управління. Він пов’язаний з впровадженням у життя нового змісту концепції українознавства, яку розробив Інститут українознавства Київського національного університету імені Т. Шевченка. Процес становлення і розвитку українознавства як науки активно відбувається в сучасному укр. суспільстві на рівні державному, громадському, науковому. Нині за межами України – в Гарварді (США), Едмонтоні (Канада), Мюнхені (Німеччина), в Австралії, Польщі, Словаччині та ін. країнах Заходу та Сходу існує не тільки наукове українознавство, а й мережа авторитетних закладів – українознавчі інститути та кафедри. Практично на всіх континентах планети діють осередки Міжнародної Асоціації україністики.

Зарубіжними вченими випущено сотні рівногалузевих українознавчих досліджень, у тому числі й “Енциклопедію українознавства” (за ред. В. Кубійовича та З. Кузелі). Енциклопедію перевидано у Львові НГШ та у Києві в 90-х роках. У ній зазначається, що українознавство є книгою знання про Україну, внаслідок чого передбачається відкриття та поширення знань укр. епосу, фізичної географії і природи Вітчизни, суспільності, історії, мови й літератури, етнографії та фольклору, народного господарства, права, матеріальної та духовної культури (мистецтво, наука й освіта, церква, бібліотека, музейна і видавнича справи,

театр, музика, кіно, преса, радіо тощо), охорони здоров’я (народна медицина) і фізичної культури, історії військової справи та інше. Отже, українознавство означає пізнання усіх складових понять “Україна” та “укр. народ”, його генезис, зв’язків з іншим світом, сучасного та майбутнього. Про значення Енциклопедії українознавства написав у статті “Довгий тернистий шлях українства до самопізнання” голова НГШ у Львові, член-кор. АН України О. Романів: “Такої енциклопедії потребує незалежна Укр. Держава, її офіційні представницькі інституції, науковці, наша студентська та шкільна молодь, – це належний ключ до самопізнання українства, яке дотепер було позбавлення правдивого погляду на свою історію, багатство культури, національну духовну сутність”.

Джерела українознавства – в надрах Київської Русі; їх суть і вершина – в “Літописі Руському” (“Повість временних літ”) та “Галицько-Волинському літописі”. Драма починається в добу розпаду Великого Литовського князівства, коли шляхетська Польща розгортає процес нищення укр. державності і головну ставку при цьому робить на знищення національної самосвідомості українців та її вогнищ – історіографії, закладів освіти й культури, релігії, традиції, пам’яті поколінь.

Новий етап – це час створення Гетьманщини, коли було не тільки відновлено інституції державності, суверенної внутрішньої і зовнішньої політики, віри, патріотичне літописання, а й створено військо, власну конституцію, збудовано всеукраїнську мережу освітніх закладів, в тому числі й одну з вершин всеєвропейської духовної культури – Києво-Могилянську академію.

Велика руїна розпочалася нищенням укр. державності, а водночас Петро І, Катерина ІІ, інші російські деспоти нищать систему освіти, культурно-духовні осередки, книги, навіть Київську Академію, а розпочинають усе те із заборони укр. мови та історіософії. Україна, її народ коли і вивчаються, то хіба як територія, етнічний різновид та наріччя Росії.

У ХІХ ст. важливими осередками суспільного руху в Укр. були університети. Філософія освіти вбирала ідеї Ф. Голубинського, В. Кудрявцева-Платонова, істориків – М. Маркевича, В. Антоновича, правника О. Кістяківського, економістів – І. Вернадського і О. Русова, мовознавців – І. Срезневського, І. Сумцова, О. Потебні та ін.

Викладачі і студенти Київського та Харківського університетів, ліцеїв, гімназій займалися просвітницькою діяльністю, створенням у селах шкіл для народу, виданням книг та

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

журналів, зокрема з 1816 р. почав виходити журнал “Український Вестник”, з 1817 р. – журнал “Українский Домовод”, з 1824 р. – “Українский журнал” з окремим розділом “Малоросійская Старина”, в яких друкувалися історичні укр. твори, літературні, краєзнавчі. З приходом до влади міністра освіти С.Уварова, ці поступки в укр. культурі і освіті були перекреслені, русифікація проводилась в суспільному та освітньому житті України. А Валуєвський циркуляр своїм §4 стверджував, що навіть “в початкових народних школах навчання проводиться російською мовою”. К.Ушинський писав, що дитя, яке не чуло вдома жодного великоруського слова, біжить зі школи, як з темного пекла. Така школа нижча за народ.

Поштовхом громадської ініціативи зі створення закладів “свідомої грамотності” для народу стала криза освіти, яка віддзеркалила загальну суспільну кризу. У XIX ст. в Україні відчувалася гостра потреба в освічених людях. Політика Російської і Австрійської імперій гальмували розвиток освіти на укр. землях. Проблемним було одержання навіть елементарних знань. У 1844 р. на кожних 713 жителів України припадав тільки один учень. У Східній Галичині лише 14 % дітей шкільного віку одержували початкову освіту.

Необхідність освіти для укр. народу усвідомлювали члени Кирило-Мефодіївського братства. Академік С.Єфремов у книзі “Біля початків українства” роботу кирило-мефодіївців назвав “криком новонародженої укр. думки й од його починаємо історію українського політичного розвитку. Воно вивело українство з тісних супічок літературного провінціалізму і включило в систему світового руху, надавши разом і яскравого політично-громадського обличчя... Воно було само наслідком не так невиразних настроїв, як свідомої вже волі, не так самого чуття, як глибокого розуму, і одбилося на всій дальшій історії укр. ідей” [7].

Національно-освітній розвиток II половини XIX ст. підготувала творчість дослідників минулого – соціологів, істориків, фольклористів: Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича та інших педагогів – М. Шашкевича, К. Ушинського, М. Пирогова, які розглядали розвиток народу у взаємозв’язку з вивченням рідної мови. Студентство та інтелігенція використовували для самоосвіти, поширення знань серед народу “Русалку Дністрову” (1837) – збірник народних пісень, написані загальнонародною мовою, з використанням правопису, встановленого виданням Правобережної України, виданий укр. інтелігенцією

в Петербурзі альманах “Ластівка” (1841).

Пожвавлення після скасування кріпосного права громадського і культурного життя спричинило пошуки систематизації поєднання загальноосвітньої і національної ідеї. Укр. мова проголошувалась вголос “...однією з найбагатших слов’янських мов”. Визнання української мови за межами України представниками академічних кіл безперечно сприяло утвердженню національно-освітнього питання.

У 60-х роках XIX ст. розпочалися освітні реформи. Вони спрямовувалися на удосконалення існуючої системи освіти, приведення її у відповідність з існуючими соціально-економічними потребами суспільства. Але реформи позначалися непослідовністю, національно-освітньою обмеженістю, антидемократичними проявами щодо вищої школи та освіти простого народу. У післяреформену епоху, створена основа початкової народної освіти, була розрахована на поширення, а не поглиблення освіти народу. Категорії дорослого неписьменного або малописьменного населення не охоплювалися офіційною освітою. До середини 90-х років ріст церковно-парафіяльних шкіл випереджав відкриття земських навчальних закладів, які значно більше орієнтувалися на потребу українізації освіти.

У пошуках демократизації, українізації освіти відоме місце зайняли постаті Т. Шевченка, а потім М. Драгоманова, громадівців, пізніше Б. Грінченка. Шевченків “Кобзар” (1840) став “інтелектуальним стимулом” для українського народу, його самоосвіти і об’єднуючим лозунгом усієї України – від Карпатських гір до Дону, де жило, говорило, все українське, національне, органічно поєднали з усім світом “написаний і виданий Шевченком за власний рахунок “Букварь Южнорусский” на відміну від офіційних підручників, поєднував загальноосвітню та українську ідею. “Буквар” Шевченка став першою читанкою для самоуків, а альбом “Жив опис на Україна” – очікуваним художницько-науковим підручником для освідмлених верств. Хоча головне управління цензури рекомендувало не сприяти поширенню “Букваря” Шевченка в Малоросії, оскільки книга “спонукає до окремишнього життя малоросійську народність”, українська просвітницька інтелігенція спрямовувала буквар на допомогу освіті, осягання глибин народної духовності в процесі навчання.

“Книга буття українського народу” М. Костомарова, “Грамматика” та статті з питань розвитку народної освіти П. Куліша, педагогічні твори М. Драгоманова, “Народна педагогіка” В. Духновича, “Український буквар” і “Українська грамматика” Б. Грінченка

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

уособлювали національно-просвітницькі ідеали.

Увесь розвиток позашкільної освіти завдячував діяльності громадських організацій земств, міських самоврядувань, кооперативів, просвітніх товариств та приватній ініціативі, тим часом як уряд не сприяв розвитку освітніх закладів, а особливо українознавчого спрямування. З 1890 р. в Україні започаткувала себе комплексна форма громадсько-педагогічних ініціатив, створення народних будинків, які займалися загальноосвітнім, громадським, національним розвитком народу: організувалися бібліотеки, музеї, видавництва, всеобучі для неписьменних і ін.

Такий доступ в освітній справі з боку відомих письменників, філософів, громадських діячів, ріст національної свідомості серед народу дає підстави вважати (за П. Кононенком), що наукове українознавство починається з кінця XIX ст.

Зароджені в 1868 р. у Галичині перші “Просвіти” вже були безпосередньо закладами громадсько-педагогічного поширення національно-культурницьких знань. Навколо “Просвіт” об’єднувались “щирі народники”, які прагнули давати знання українською мовою. Протягом 1891–1908 років галицька “Просвіта” організувала 3046 читалень, видала українську граматику. Упродовж першого періоду (до 1891 р.) в діяльності “Просвіти” переважала видавничо-дідальна діяльність. Нею у 1899 р. у Львові був виданий один з перших українських букварів С. Русової.

Впродовж 1917–1920 років в Україні працювало досить багато вищих навчальних закладів, серед яких належне місце займає Київська Духовна Академія. Процеси українізації в ній розпочалися з початку 1918–1919 навчального року із створення кафедр української мови, літератури, історії та західноруського права.

Досить вагомий внесок у підготовку дипломованих юристів вніс Одеський міжнародний інститут, заснований у 1916 році з приватної ініціативи Л. Верцинського, де у 1919 році також працювала кафедра українознавства.

Таким чином, ЦР, гетьманський уряд, Директорія УНР, намагалися подолати опір адміністрації ВНЗ та вчених рад університетів, який вони чинили в справі українізації вищої освіти. Враховуючи опір, зокрема професорсько-викладацького складу Київського, Харківського, Новоросійського університетів, молода Українська держава, не бажаючи загострення політичної ситуації в сфері освіти, пішла шляхом відкриття нових вищих навчальних закладів, діяльність яких базувалася на ідеях національної свідомості, демократизму: Київський народний університет,

заснований за ініціативою товариства “Праця”, “Українського наукового товариства”, товариства “Просвіта”.

Поступово Київський український народний університет стає центром національного відродження та культурно-просвітницької діяльності, в якому активну участь брало студентство ВНЗ. Була створена “Студентська громада”, яка мала на меті організацію студентства для “...проведення в життя тих принципів, які впливають з принципів демократизації, тобто регулювати відносини між професорами і студентами у всіх галузях університетського життя, поліпшення матеріального становища студентів, направляти взагалі життя студентів на певний ідеологічний шлях, посилювати відродженню і розвою української культури” [17, 18].

Перетворення народного українського університету на державний викликало емоційне піднесення у студентському середовищі та похвалювання серед професорсько-викладацького складу, сприяло посиленню їх громадської роботи у місті та сільській місцевості. Для охоплення просвітницькою роботою якомога більшої частини населення Просвітницька комісія університету населила Центральне лекційне бюро. Його співробітники налагодили зв’язок з місцевими осередками “Просвіти”, шкільними радами, народними університетами і забезпечували ці освітні установи лекторами.

Після зайняття Києва більшовиками, а потім армією Денікіна, університет фактично припинив свою роботу і був перетворений на окремий відділ у рамках університету Св. Володимира.

Ще одним вогнищем української культури був відкритий у липні 1918 року університет у Кам’янці-Подільському, де працювали: І. Огієнко – ректор, П. Клименко, Д. Дорошенко, Л. Білецький, П. Бачинський, М. Плевако, М. Драй-Хмара, І. Любарський, С. Русов.

6 вересня 1918 року Державний Полтавський народний університет офіційно перестав називатися народним та був зарахований до українських університетів поряд з Київським та Кам’янець-Подільським. Були створені ще такі нові вищі установи: Педагогічна Академія та Академія Мистецтв, які долучилися до процесу українізації в освіті.

Діяльність українських націонал-демократичних урядів (ЦР, гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР) з реформування освіти у 1917–1920 роках дозволяє зробити висновки, що мають значення для широкого розуміння націонал-демократичної революції в Україні, її ідейного,

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

духовного, культурного підґрунтя, поглиблення державотворчих процесів на різних структурних рівнях. З усіх сфер соціально-політичного життя саме освіта зазнала у цей час значних змін та перетворень. Започаткування українізації та демократизації призвело до утвердження нової сутності навчальних закладів, нових підходів до їх організаційної будови.

Сукупність ідей, характерних для низки документів, вироблених вчительськими з'їздами, окремими освітніми комісіями, Міністерствами народної освіти різних націонал-демократичних урядів дозволяє говорити про наявність певної концепції освітньої політики. Спадковість цих ідей відображена у "Проекті єдиної школи на Україні". Він почав розроблятися у 1917 році ініціативною групою київських педагогів-новаторів на чолі з директором першої Київської української гімназії П.Холодним і був завершений в серпні 1919 року спеціальною міністерською комісією. Основні положення, викладені в "Проекті єдиної школи", поєднують у собі демократичні вимоги, породжені революційними подіями, та національні, які плекалися кількома поколіннями української інтелігенції. Джерелом збагачення освіти, урізноманітнення методів виховання молоді стало повноцінне засвоєння своєї національної спадщини. Це є і завжди було показником зрілості та розвитку будь-якої системи освіти. "Проект..." базувався на передових ідеях світової педагогіки, в яких сконцентровані принципи доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх навчальних закладів, незалежно від майнового стану, принципи демократизму, гуманізму, пріоритетності загальнолюдських цінностей, принципи єдності і наступності системи освіти, безперервності і різноманітності форм навчання, поєднання державного управління і громадського самоврядування в керівництві освітою, нероздільності навчання і виховання, формування національної свідомості, етнічної культури та трудової активності.

Аналіз діяльності ЦР, гетьманського уряду, Директорії УНР із впровадження "Проекту..." в життя показав, що, незважаючи на нюанси їх політичної і соціальної орієнтованості, вони не випускали з поля зору проблеми, які пов'язані зі створенням та діяльністю національної системи освіти. Переважна більшість законів та законопроектів, вироблених Генеральним секретарством освіти та Міністерством народної освіти в подовж 1917–1920 років, була спрямована на формування підвалин і забезпечення сприятливих умов для продуктивної праці початкової, середньої та вищої шкіл України. Це

стало результатом компромісу різних політичних партій і суспільних рухів та наслідком використання світового досвіду в галузі освіти.

Мережа вищих початкових шкіл за 1917–1920 роки зросла на 837. Процеси українізації охопили початкову школу вже з весни 1917 року. В початкових школах, зосереджених переважно у селах, де проживала більшість українського населення, процеси мовних перетворень відбувалися швидко та без перешкод з боку батьків учнів. Це пояснюється тим, що в україномовній школі діти знаходили характерний для них спосіб мислення й формування думок, які передавалися рідною мовою.

Важливим чинником, який забезпечив українізацію більшої частини початкових шкіл, стала уніфікація всіх типів початкових освітніх закладів та підпорядкування їх єдиному керуючому центру – Міністерству народної освіти.

Мережа середніх навчальних закладів у дореволюційній Україні була розповсюджена в губернських центрах та інших містах. Значна частина їх населення була зрусифікована, вороже налаштована проти будь-яких перетворень у суспільстві, а особливо в галузі освіти та культури. Так, боротьба за вплив в існуючих гімназіях і реальних училищах досить виразно спостерігається у протистоянні між урядовими структурами та з'їздами батьківських комітетів середніх шкіл і російським просвітницькими організаціями. Небажання педагогічного складу перетворювати середні навчальні заклади на україномовні викликало виникнення нових українських гімназій. Цей процес, розпочавшись як громадський рух, перетворився в державну програму відкриття національних середніх шкіл. Для забезпечення потреб суспільства вони відкривалися у складі тільки старших або молодших класів.

Особливо актуально стояла проблема навчання і виховання майбутніх вчителів, які б мали високий рівень професіоналізму, творчої активності, відповідально ставилися до результатів своєї діяльності. Існуюча до 1917 року система педагогічної підготовки та перепідготовки вчительських кадрів великою мірою була спрямована на теоретичне осмислення суті навчального процесу і не приділяла належної уваги розвитку комплексу поступового нагромадження педагогічних знань, умінь, навичок на практичному рівні. Запропонована Генеральним Секретарством освіти система перепідготовки вчителів на українознавчих курсах, проведення реформи вчительських семінарій та інститутів,

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

впровадження гетьманським Міністерством народної освіти мережі курсів прискореної підготовки вчителів забезпечили орієнтацію на розв'язання саме виховних проблем навчання, самоосвіти, свідоме ставлення майбутніх вчителів до національно спрямованого змісту роботи в школі і вивчення українознавчих предметів.

Дещо в іншій площині розглядається питання формування середньо-професійних навчальних закладів. Найбільш гостро постала проблема існування комерційних училищ у нових умовах. Генеральне Секретарство освіти сподівалося розв'язати їх шляхом запровадження економічного профілю навчання на третьому ступені єдиної трудової школи (останні чотири роки навчання). Політика Міністерства народної освіти та Директорії УНР визнавала за необхідне існування середніх кооперативних училищ як самостійної ланки освіти, інколи надавалася підтримка іншим фаховим школам. Досить помітний внесок у розвиток професійно-технічної освіти зробили термінологічні комісії, які розробили основи української технічної термінології з багатьох дисциплін.

Зростання національного самоусвідомлення українського народу вимагало створення національної вищої освіти. Політика перших українських урядів у вузівській освіті спрямовувалася на вільний розвиток різних наукових напрямів, шкіл, тенденцій, що виявилось у збереженні дореволюційної мережі університетів та інститутів і відкритті Київського і Кам'янець-Подільського Державних українських університетів, Педагогічної Академії та Академії Мистецтв, підтримці приватної та громадської ініціативи у відкритті народних університетів та значної кількості інститутів. Головний сенс державної опіки вищою освітою у 1917–1920 роках полягав у створенні умов її вільного саморозвитку, заснованого на змаганні різноманітних світоглядних орієнтацій та системних поглядів.

Висновки. Фінансова політика українського уряду як до вищої, так і до інших ланок освіти була спрямована переважно на надання адресної допомоги конкретним школам, видання нових підручників і матеріальну підтримку вчительства, яка не була недостатня через інфляційні процеси у державі. Досягнення українських урядів у сфері освіти за історично короткотривалий проміжок часу зумовлювалися підтримкою з боку української людності, різних товариств, громадських організацій, національно свідомого вчительства, оскільки вони були життєво адекватними, відповідали їх настроям і сподіванням.

Знання успіхи зі створення національної системи в Україні здобуті ЦР, урядом Скоропадського, Директорією, були б ще більшими, якби не воєнні події та швидка зміна влади, які не сприяли стабілізації політичних та соціально-економічних обставин. Однак, незважаючи на труднощі, проблема національної освіти не виходила з поля зору жодного уряду. В силу особливості своїх функцій, освіта виступила в якості гуртуючого фактора всіх верств суспільства на національній основі.

1. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – №2. – березень.

2. Винниченко В. Відродження нації. – У 3-х частинах. Репринтне відтворення видання 1920. – К.: В-во політ. Літ. України, 1990. – Ч.1 – 348 с.

3. Вишневський О. Теоретичні основи педагогіки. – Дрогобич, 2001, – С. 232.

4. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки та мрії. – Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен, 1992. – С.29–30.

5. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. – Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен, 1992. – С.196.

6. Державний вісник. – 1918. – №51. – 17 вересня.

7. Єфремов С. Біля початку українства. – К., 1922, – С.88.

8. Ж-л "Вільна українська школа", 1917 р. №2.

9. Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1994, – С.2.

10. Мачогій П.Р. Національні культури і університетські кафедри. Інноваційна лекція 22-го жовтня 1980 р. – Торонто, 1980. – С.8.

11. Мигуша Л. На Волині. Перші хвилі української державності. Камінець: Стрілець, 1919. – 50 с.

12. Проект Єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський: Дністер, 1919. – 172 с.

13. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси (XIX–XX ст.). – К., 1991. – С.325.

14. Сокульський Д. Проект єдиної школи в Україні (основна школа) // Проект єдиної школи в Україні. – Львів: Друкарня науковариства ім. Шевченка, 1938 р. – С. 5 – 19.

15. Статут Студентської громади Українського народного університету // Відділ рукописів ЦНБ АН України – Ф.Х, спр. 21376, арк. 1.

16. УРЕ. – Т.1. – Київ, 1959. – С.5.

17. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 330, арк. 9, ДАМК, ф. 936, оп. 2, спр. 17, арк. 6, 27, 21.

18. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 353, арк. 10, 19.

19. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 12, арк. 43.

20. Там же - №55. – 5 жовтня.